

УДК 159.9

*А. Левченко, аспірант (ORCID 0009 0008 6465 6398)
Національний університет цивільного захисту України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЗАЗДРОСТІ У СПОРТСМЕНІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті представлений всебічний аналіз заздрості як соціально-психологічного явища і як мотиву соціальної поведінки людини. Заздрість визначається як почуття, що базується на усвідомленні людиною свого нижчого становища стосовно суперника, який володіє певними очевидними перевагами, а тому воно наповнене різними негативними емоціями, котрі результативно породжують деструктивний імпульс, спрямований на зруйнування предмета заздрості. Емоційне переживання заздрості може виникати за трьох умов: по-перше – за наявності в індивіда протиріччя між якою-небудь значущою потребою і неможливістю її реалізації (дефіцит задоволення значущої потреби); по-друге – при порівнянні себе з іншою людиною, яка успішно задовольняє цю потребу (соціальне порівняння); і по-третє – при невмінні, відсутності досвіду самореалізації, активних дій, що наближають людину до задоволення власних потреб (незрілі механізми саморегуляції).

Досліджується роль цієї емоції у спортивній діяльності. Показано, що заздрість у професійному спорті є однією з головних перешкод на шляху до перемоги. Доведено, що заздрість більше проявляється у спортсменів молодіжної збірної. За шкалою «заздрість-неприятність» низький рівень більш притаманний спортсменам юнацької збірної, тому вони більш задоволені основними сферами своєї життєдіяльності, емоційний дискомфорт, викликаний усвідомленням того, що хтось має більше, відсутній. Більшість опитаних спортсменів молодіжної збірної схильна переживати стан заздрості-зневіри, який супроводжується виникненням емоцій образи, розпачу, смутку, відчаю. У їх поведінці проявляється внутрішня невпевненість у собі, що іноді супроводжується зовнішньою агресивністю. Проведене дослідження показало, що такий феномен як заздрість по різному проявляється у спортсменів з різним рівнем майстерності, що необхідно враховувати при їх психологічній підготовці до діяльності у професійному спорті.

Ключові слова: професійні спортсмени, заздрість-неприятність, заздрість-зневіра, спортивна діяльність.

Вступ. Заздрість – це багатовимірний феномен мотиваційної сфери людини, який містить когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Як показує аналіз різних літературних джерел, інтерес до цього почуття існує ще з античних часів. Але його систематичне наукове дослідження розпочало тільки у 80-х роках ХХ століття. У центрі уваги науковців перебували перш за все негативні властивості заздрості, передусім через їх безперечну соціальну значущість.

Професійні спортсмени є особливою спільнотою, яка має свої особливості. Вони постійно знаходяться в процесі погоні за перемогами, а відчуття суперництва нерідко не лише додають сил та мотивації, а й можуть пробудити заздрість, яка змусить діяти не завжди чесно, створюючи суперникам перепони. Тому важливо дослідити, як такий феномен як заздрість впливає на спортивну діяльність і на особистість самих спортсменів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найчастіше заздрість

визначається як почуття, котре базується на усвідомленні людиною свого нижчого становища стосовно суперника, який володіє певними очевидними перевагами, а тому воно наповнене різними негативними емоціями, котрі результативно породжують деструктивний імпульс, спрямований на зруйнування предмета заздрості.

Можна констатувати стійкість семантичних значень поняття «заздрість» у різних мовах і культурах, при цьому можна виділити такі напрямки семантичного аналізу, як:

1. Спостереження, порівняння себе з іншими, старанне наслідування, завзяття, бажання досягти того, що є в іншого.

2. Загострена увага до чужого, надмірне зорове сприйняття, зазіхання на щось чуже.

3. «Палке» бажання, надмірне прагнення, жагуча пристрасть, суперництво, змагання, ревності.

4. Жадібність, користоловство, егоїзм, лихоїмство.

5. Незадоволеність, досада, нарікання на долю.

6. Недоброзичливість, неприязнь, ворожість, злобливість, зловтіха, мстивість [1].

Поняття «заздрість» ще в Античні часи пов'язували з поняттям «лихе око», що означає «дивитися негативно або з ворожістю». Передбачалось, що «лихе око» може зурочити, бо випромінює захватницькі і ворожі наміри.

Оскільки психологія довгий час розвивалась переважно в рамках релігії та філософії, то, відповідно, і заздрість тривалий час розглядалась переважно в теологічному і філософському контексті з точки зору аморальності і порочності.

Проблематика заздрості відносно недавно увійшла в предметно-емпіричне поле психологічної науки. Хоча деякі сучасні психологічні школи практично викреслили слово «заздрість» зі свого словника, так ніби вона просто не існувала в якості первинного джерела мотивації, з'явилися наукові дослідження, які доводять універсальність цього феномену [5]. За своїм впливом на людину почуття заздрості можна співставити тільки з любов'ю і ревностями. Заздрість часто не усвідомлюється, заперечується, придушується, маскується людиною, ховається за невдоволенням, роздратуванням, образою, почуттям несправедливості тощо.

Феномен заздрості так чи інакше згадується у теоріях особистості різних напрямків психології: класичного психоаналізу (З. Фрейд, М. Кляйн), індивідуальної психології (А. Адлер), аналітичної психології (К. Юнг), гуманістичного психоаналізу (Е. Фромм), диспозійного напрямку (Г. Олпорт), факторній теорії рис особистості (Р. Кеттел) [3].

К. Хорні розрізняла «нормальну заздрість» – коли акцентується увага на бажанні людини мати переваги, і «невротичну заздрість» – коли особистість шкодує про те, чого немає, водночас підкреслюючи переваги іншого [15].

М. Кляйн визначає заздрість як почуття гніву, що виникає у відповідь на можливість іншого володіти та насолоджуватись тим об'єктом, котрий є бажаним для самої особистості [16]. Механізм виникнення заздрості, на думку багатьох психоаналітиків, криється в особливостях об'єктних стосунків [6; 10; 11; 13; 14; 16].

Теоретичне осмислення феномена заздрості вказує на те, що це почуття є доволі складним за своєю структурою, неоднозначним за механізмом виникнення та більшою мірою негативним.

Визначаючи заздрість як складне негативне почуття, Лісовенко А. звертає увагу на декілька вихідних положень щодо природи окресленого феномена [8]. Головною особливістю заздрості є непостійність конкретних об'єктів цього почуття – інших індивідів, яких багато. Заздрять завжди людям, які є власниками деяких достоїнств або переваг.

«Поле» заздрості дуже широке. Позаздрити можна будь-якому достоїнству (зовнішність, розум, соціальне становище, успіх у справах) або майну. В основі заздрісності лежить домінанта «мало»: скільки б у людини не було, все ж знайдеться в інших те, чому можливо позаздрити [9].

Для заздрості характерно поєднання оцінок полярного знаку: дещо чуже оцінюється дуже високо (воно іноді навіть виявляється для заздрісника необхідним), тоді як власник цього привабливого майна або достоїнства оцінюється негативно, і тим більш негативно, чим більш позитивно оцінюється його достоїнства [4].

Розвиваючи ідею про те, що почуття заздрості є тягінням до того, що є привабливим, але недосяжним у певний момент для особистості, А. Лісовенко робить висновок: заздрість – це змішане переживання тягіння до привабливого предмета і негативізму до його власника. Відповідно, в межах одного і того ж переживання проявляють себе два протилежних по знаку відношення: позитивне – до предмету, негативне – до його

власника. Таким чином, заздрість можна розцінити як особливого роду конфлікт відношень у душі заздрісника [8].

На думку Є. Ільїна, заздрість – це комплекс негативних емоцій (почуття роздратування, неприязні та ворожості та ін.), викликаний благополуччям, успіхом і перевагами іншої людини. К. Муздибаєв, відомий дослідник окресленого феномена, наголошує, що заздрість – це неприязно-вороже почуття, що виникає в ситуації, коли індивід не володіє тим, що є в іншого, пристрасно бажає мати цей предмет (якість, досягнення або успіх), або пристрасно бажає позбавити іншу людину предмета заздрості. Отже, як видно з запропонованих трактувань явище заздрості є доволі складним і проявляється на трьох рівнях: на рівні свідомості – це усвідомлення більш низького власного положення або статусу; на рівні емоційного переживання – почуття досади, роздратування або злості через таке положення речей; на рівні реальної поведінки – руйнування, усунення предмета заздрості [12].

Психічна структура заздрості має декілька компонентів, що до певної міри можуть вважатися й послідовними етапами у процесі виникнення цього переживання: приваблива річ (стимул для заздрості) → уявлення себе користувачем цієї речі (її власником), що наповнюється передчуттям задоволення від використання нею, → думка про неможливість отримати це задоволення «тут і тепер» шляхом безпосереднього привласнення цієї речі → персоніфікація перешкоди (та людина, яка володіє цим) → негативні емоції, звернені на неї (як перешкода) [14].

С. Максименко виокремлює наступні компоненти заздрості, які водночас можуть слугувати для виокремлення етапів та детермінант досліджуваного переживання:

- соціальне порівняння;
- сприйняття суб'єктом переваги іншої людини;
- переживання почуття засмучення, а відтак, і приниження з цього приводу;
- неприязне відношення або навіть ненависть до того, хто переважає;
- бажання заподіяння йому шкоди;
- бажання або реальне позбавлення його предмета переваги [12].

Класик психології О. Леонт'єв зауважував, що емоційне переживання заздрості може виникати за трьох умов: по-перше – за наявності в індивіда протиріччя між якою-небудь значущою потребою і неможливістю її реалізації (дефіцит задоволення значущої потреби); по-друге – при порівнянні себе з іншою людиною, яка успішно задовольняє цю потребу (соціальне порівняння); і по-третє – при невмінні, відсутності досвіду самореалізації, активних дій, що наближають людину до задоволення власних потреб (незрілі механізми саморегуляції)» [8].

Цікавим є також підхід до вивчення цього феномену у межах психодинамічної теорії, а саме концепція пояснення реакцій заздрості, згідно якої заздрість виникає разом із спробою відновлення приналежності, цілісності Я, нарцисичної всемогутності. Предмет заздрості, перш за все, переживається як суттєвий елемент індивідуальності, як особлива якість особистості. При цьому об'єкт заздрості (інша людина)

– це не просто приклад для наслідування, а володар того, чого не вистачає самому заздрісникові, що немовби повинно належати йому і дозволить відновити втрачену всемогутність. Таким чином, суттєві елементи важливих та обов'язкових для себе цінностей і цілей, необхідних для ідеального відношення до себе, бачаться заздрісником у якостях іншої особистості або приписуються їй, але при цьому переживаються як частина себе і мають бути привласнені шляхом інтроєкції [1; 11].

Заздрість однак не лише деформує цілісність соціальних систем, вносить конфлікти, вона також виконує стримувальну функцію у розвитку окремих особистостей, соціальних груп і соціуму в цілому. Через страх викликати заздрість не реалізуються плідні ідеї, не просуваються достойні спеціалісти, прагнучи уникнути небажаної реакції заздрісних колег, робітники занижують свою трудову енергію та ентузіазм, приховують свої досягнення і т. ін. [10].

З огляду на це можна сказати, що заздрість служить і фактором стагнації, і фактором революції дій. Важливо відмітити, що заздрість важлива і для самого індивіда. Хоча, здається, що заздрість виконує захисну функцію для особистості (маскування некомпетентності, прагнення до рівного положення і т. п.), вона прирікає заздрісника на самотність, на поступову ізоляцію від оточуючих. Внаслідок чого, заздрісник терпить особистісну деформацію: стає скритним, тривожним, жаліє себе, його охоплює почуття неповноцінності та невдоволення [7].

В результаті проведеного теоретичного аналізу можемо дійти висновку, що заздрість – складне за

своєю структурою почуття, яке є важливим механізмом деструктивної поведінки. Незважаючи на виокремлення позитивних функцій заздрості (як компонент виникнення конкуренції, мотив змагальності), у суспільстві зазначене почуття переважно інтерпретують як негативне. Заздрість породжується відсутністю внутрішньої світоглядної та психологічної рівноваги, гармонії. Вона не виникає, або рідше виникає у незалежних, самодостатніх, неупереджених особистостей, що захоплені реалізацією власних життєвих цілей.

Саме тому метою нашого дослідження стало виявлення особливостей прояву заздрості у спортсменів з різним рівнем майстерності.

Результати. У дослідженні прийняли участь професійні спортсмени (чоловіки) – громадяни України, які приймають участь у чемпіонаті України, чемпіонатах інших країн з волейболу серед

чоловічих команд, а також у різних міжнародних змаганнях у складі професійних волейбольних клубів та національних збірних команд України. У першу групу увійшли спортсмени з юнацької збірної (до 19 років) у кількості 18 осіб, а другу групу склали спортсмени молодіжної збірної (до 21 року) у кількості 20 осіб.

Заздрість – явище «різнобарвне», тому розроблено досить багато класифікацій заздрісної поведінки. Серед них виокремлюють класифікації за різними основами: за наслідками заздрості, залежно від ступеня активності суб'єкта-носія, за мотивацією поведінки, за «відтінком» заздрості та інше.

В нашій роботі використовувалась методика дослідження заздрісності особистості Т. Бескової, яка дає змогу виявити схильність до таких різновидів заздрості: «заздрість-неприятність» і «заздрість-зневіра» [2]. Отримані результати представлені в таблиці 1.

Табл. 1. Показники заздрості у спортсменів різного рівня майстерності

Шкали	1 група			2 група		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Заздрість-неприятність	54%	16%	30%	40%	30%	30%
Заздрість-зневіра	47%	33%	20%	33%	40%	27%

Аналіз отриманих даних показав, що результати у двох групах виявились практично ідентичними (майже половина опитуваних мають низький рівень схильності до неприємності), а показники за шкалою «заздрість-зневіра» відрізняються – у спортсменів з юнацької збірної за цією

шкалою 47 % мають низький рівень, а 20 % притаманний високий рівень, в свою чергу у спортсменів молодіжної збірної 33 % мають низький рівень, а 27 % мають високий рівень.

Кластерний аналіз допоміг виділити дві групи досліджуваних з різним рівнем і різними аспектами

заздрісності. За основу поділу брали інтегральні шкали схильності особи до заздрості, де досліджувані з вищим рівнем схильності до заздрості утворили перший кластер (спортсмени з юнацької збірної – 40%, спортсмени молодіжної збірної – 53,4%), досліджувані з відносно нижчим рівнем такої схильності – другий кластер (спортсмени з юнацької збірної – 60%, спортсмени з молодіжної збірної – 46,6%).

Вищий рівень схильності до заздрості спричиняє у суб'єкта почуття озлобленості, гніву, роздратування, які спрямовані на того, хто домігся більшого. Це простежується у таких переживаннях: ненависть, ворожість, підозрілість, які спрямовані на об'єкт заздрості. Для такої людини характерне бажання перевершити іншого будь-яким способом. Однак найчастіше прагнення володіти жаданою, але недосяжною перевагою змінюється бажанням позбавити іншого предмета заздрості, нашкодити йому (хоча б у своїх думках і фантазіях). Заздрісник переконаний, що успіхи та досягнення іншого принижують його, знецінюють його власні досягнення.

У людей із високим рівнем схильності до заздрості може спостерігатись також і дещо інший спектр емоцій: образа, досада, смуток, відчай. Така особа почуває себе невпевненою, скривдженою, безсилою щось змінити. Стартовим механізмом запуску цих переживань є почуття «непереборної знедоленості», при цьому людина вважає, що не заслуговує цього.

Низький рівень схильності до заздрості характеризується тим, що особа в менш вираженій формі переживає почуття заздрості стосовно об'єкта заздрості. Бажання змагатися

за успіх, перевершити іншого не зникає, проте така людина не схильна досягати своєї мети будь-якими методами, а лише тими, що не суперечать її цінностям.

Людам з низьким рівнем схильності до заздрості зазвичай властива здорова конкуренція. Такі особи вміють цінувати власні досягнення і порівнюють їх не з іншими, а з «собою вчорашніми». У разі невдач вони рідко переживають почуття образи, досади, смутку чи відчаю. Таким людям не притаманне почуття «непереборної знедоленості».

Отже, аналізуючи отримані дані можна сказати, що заздрість більше проявляється у спортсменів 2 групи. За шкалою «заздрість-неприятнь» низький рівень більш притаманний спортсменам 1 групи, тому вони більш задоволені основними сферами своєї життєдіяльності, емоційний дискомфорт, викликаний усвідомленням того, що хтось має більше, відсутній. Більшість опитаних спортсменів 2 групи схильна переживати стан заздрості-зневіри, який супроводжується виникненням емоцій образи, розпачу, смутку, відчаю. У їх поведінці проявляється внутрішня невпевненість у собі, що іноді супроводжується зовнішньою агресивністю, заздрістю, розв'язністю (переважно стосовно тих людей, яким вдалося досягти більшого успіху у житті).

Висновок. Почуття заздрості є доволі складним за своєю структурою, неоднозначним за механізмом виникнення та більшою мірою негативним.

Проведене дослідження показало, що такий феномен як заздрість по різному проявляється у спортсменів з різним рівнем майстерності, що необхідно

враховувати при їх психологічній підготовки до діяльності у професійному спорті.

В подальших дослідженнях необхідно з'ясувати особистісні особливості спортсменів з різним рівнем прояву заздрості.

Література

1. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.02 «Психофізіологія» / І. Ф. Аршава. – К., 2007. – 33 с.

2. Бескова Т. В. Методика исследования зависти личности // Вопросы психологии. - 2012. - № 2. - С. 127-139.

3. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.

4. Власова-Чмерук О. М. Психологічні особливості прояву конкурентної поведінки серед студентів ВНЗ // Вісник Чернігівського національного університету. - 2014. - № 121. - С. 60 – 63.

5. Дмитрієва Н. В. Психологія заздрості / Н. В. Дмитрієва, - К.: Квітень Прес, 2016. – 141 с.

6. Кучманіч І. М. Отреп'єва Г. Р. Феномен заздрості як об'єкт психологічного аналізу // Науковий вісник Миколаївського державного університету В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. - 2013. - Т. 2, Вип. 10. – С. 177–181.

7. Лазуренко О.О. Психологія емоцій: підручник / К.: Книга плюс, 2018. – 264 с.

8. Лісовенко А. Ф. Індивідуально-психологічні особливості переживання почуття заздрості: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія

психології»; Південноукраїнський НПУ ім. К.Д. Ушинського». - Одеса, 2018. - 258 с.

9. Малхазов О.Р. Розвиток емоційної стійкості осіб, що переживають наслідки травматичних подій: монографія. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. – 215 с.

10. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія / Е.Л. Носенко, Л.В. Коврига. – К., Вища школа, 2003. – 328 с.

11. Півень М.А. Структурні особливості емоційної зрілості особистості: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. 244 с.

12. Синдром «професійного згоряння» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти. За ред. С.Д.Максименка, Л.М. Карамушкіна, Т.В. Зайчикової. - Київ: Академвидав, 2006. – 365 с.

13. Форвард С., Дестено Д., Фрейзер Д. Психологія емоцій. - К.: Ранок 2019. – 624 с.

14. Шапран Н.В. Соціально-психологічні характеристики концепту заздрість. - Національний університет «Острозька академія» 2007 — 13 с.

15. Kate Rutter N. Envy, malice and jealousy: competing emotions in ancient Greece David Constant / Series: Edinburgskie issledovaniya Leventis Copyright date: 2003 // Published by: Edinburgh University Publishing Houseю. 320 p.

16. Klein M. Das Seelenleben des Kleinkindes und andere Beiträge zur Psychoanalyse. Klett-Cotta, Stuttgart 2001. – 241 p.

*A. Levchenko, graduate student
National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv (Ukraine)*

PECULIARITIES OF ENVY EXPRESSION IN ATHLETES WITH DIFFERENT LEVELS OF MASTERY

This article provides a comprehensive analysis of envy as a socio-psychological phenomenon and a motivator of human social behavior.

Envy is defined as a feeling based on an individual's awareness of their lower status in relation to a competitor who possesses certain obvious advantages. Consequently, it is filled with various negative emotions that effectively generate a destructive impulse aimed at undermining the object of envy. The role of this emotion in sports activities is thoroughly investigated. The emotional experience of envy can arise under three conditions: firstly, if the individual has a contradiction between some significant need and the impossibility of its realization (deficit of satisfaction of a significant need); secondly – when comparing oneself with another person who successfully satisfies this need (social comparison); and thirdly - in case of incompetence, lack of experience of self-realization, active actions that bring a person closer to meeting his own needs (immature mechanisms of self-regulation).

The research indicates that envy in professional sports constitutes one of the main obstacles on the path to victory. The research confirms that envy is more pronounced among athletes of the youth team. According to the "envy-dislike" scale, low levels are more characteristic of youth team athletes leading to higher satisfaction with the main spheres of their life. Interestingly, emotional discomfort triggered by the awareness that someone has more is absent.

The majority of surveyed athletes from the youth team tend to experience feelings of envy-discontent, accompanied by the emergence of emotions such as offense, despair, sadness, and hopelessness. Their behavior reflects internal insecurities, which sometimes manifests as external aggressiveness.

The conducted research indicates that the phenomenon of envy manifests differently in athletes with different levels of mastery. This emphasizes the necessity of considering this aspect in their psychological preparation for professional sports activities.

Keywords: professional athletes, Envy-resentment, Envy-disappointment, sports activity.

References

1. Arshava I.F. Emotsiina stiiikist liudyny ta yii diahnostryka: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra psykhol. nauk: spets. 19.00.02 «Psykhofiziolohiia» / I. F. Arshava. – K., 2007. – 33 s.

2. Beskova T. V. Metodyka yssledovanyia zavysty lychnosty // Voprosy psykholohyy. - 2012. - № 2. - S. 127-139.

3. Varii M.I. Psykholohiia osobystosti: Navch. pos. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2008. – 592 s.

4. Vlasova-Chmeruk O. M. Psykholohichni osoblyvosti proiavu konkurentnoi povedinky sered studentiv VNZ // Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho universytetu. - 2014. - № 121. - S. 60 – 63.1.

5. Dmytshchikova N. V. Psykholohiia zazdrosti / N. V. Dmytshchikova, - K. : Kviten Ppec, 2016. – 141 c.

6. Kuchmanych I. M. Otrepiyeva H. R. Fenomen zazdrosti yak ob'iekt psykholohichnoho analizu // Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O.

Sukhomlynskoho. Ser. : Psykholohichni nauky. - 2013. - T. 2, Vyp. 10. – S. 177–181.

7. Lazurenko O.O. Psykholohiia emotsii: pidruchnyk / K.: Knyha plius, 2018. – 264 s.

8. Lisovenko A. F. Indyvidualno-psykholohichni osoblyvosti perezhyvannia pochuttia zazdroshchiv : dys. ... kand. psykol. nauk : spets. 19.00.01 «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii»; Pivdenoukraiynskiy NPU im. K.D. Ushynskoho». - Odesa, 2018. - 258 s.

9. Malkhazov O.R. Rozvytok emotsiinoi stiikosti osib, shcho perezhyvaiut naslidky travmatychnykh podii : monohrafiia. – Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2022. – 215 s.

10. Nosenko E.L. Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monohrafiia / E.L. Nosenko, L.V. Kovryha. – K., Vyshcha shkola, 2003. – 328 s.

11. Piven M.A. Strukturni osoblyvosti emotsiinoi zrilosti osobystosti : dys. kand. psykol. nauk : 19.00.01. Kharkiv : KhNU im. V.N. Karazina, 2016. 244 s.

12. Syndrom «profesiinoho zghoriannia» ta profesiina kariera pratsivnykiv osvitnikh orhanizatsii: henderni aspekty. Za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushkina, T.V. Zaichykovoii. - Kyiv : Akademvydav, 2006. – 365 s.

13. Forvard S., Desteno D., Freizer D. Psykholohiia emotsii. - K.: Ranok 2019. – 624 s.

14. Shapran N.V. Sotsialno-psykholohichni kharakterystyky kontseptu zazdryst. - Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia» 2007 — 13 s.

15. Kate Rutter N. Envy, malice and jealousy: competing emotions in ancient Greece David Constant / Series: Edinburgskie issledovaniya Leventis Copyright date: 2003 // Published by: Edinburgh University Publishing Houseю. 320 p.

16. Klein M. Das Seelenleben des Kleinkindes und andere Beiträge zur Psychoanalyse. Klett-Cotta, Stuttgart 2001. – 241 p.

Надійшла до редколегії: 11.10.2023

Прийнята до друку: 29.10.2023